

Fig. 1. Gråbrødre klosterkirke, set fra vest. Til venstre ses klokkestablen (s. 1568). Henrik Wichmann fot. 1998. - *Greyfriars monastery church, seen from the west. To the left is seen the bell-frame.*

GRÅBRØDRE KLOSTERKIRKE

Kirken indgår som en integreret del af det middelalderlige Gråbrødre kloster, der efter reformationen omdannedes til et almindeligt hospital for stiftets fattige, syge og gamle. Den nuværende kirke, siden 1988 officielt betegnet '*Gråbrødre Klosterkirke*',¹ er placeret i klosterets tidligere østfløj. I forbindelse med en hovedrestauration 1873-76 blev kirken, tidligere betegnet *Hospitalskirken* (*Gråbrødre hospitalskirke*), gennemgribende ombygget. Denne bygning er med sit tilhørende inventar beskrevet s. 1566-74. Dens forgænger, der var beliggende smst. og her betegnes *Sygestuekirken*, er omtalt s. 1560-66. Vedr. det middelalderlige klosterkompleks og dettes kirke, nedrevet i 1800'ernes første årtier, se †*Gråbrødre klosterkirke*.

Et kongeligt gavebrev af 27. okt. 1539 stadfæstede Gråbrødre klostres omdannelse til et hospital.² Året efter, 1540, blev det tilladt forstanderen at ansætte en præst til undervisning, husværelse og trøst for institutionens beboere.³ 1566 henlagdes Pårup kirke (tidligere under S. Knuds kloster) som anneks til hospitalet, idet sognepræsten samtidig skulle betjene de syge.⁴ Ved reskript af 2. okt. 1816 udskiltes Pårup kirke dog atter, mens tjenesten ved hospitalet fornedes med præsteembedet i Tugthuset og det residerende kapellani ved S. Knuds kirke (jfr. s. 73).

Det er rimeligt at antage, at der o. 1550 blev opstillet et alter og muligvis også en prædikestol i hospitalskompleksets østfløj - på det sted, hvor den nu-

værende kirke findes - således, at det var muligt at holde gudstjenester (jfr. kalk og alterstager). Den første tid var lokalets kirkelige præg antagelig beskedent, men institutionen var ikke et egentligt fattighospital. I kirkesalens kor og på området uden for bygningen fandt enkelte af hospitalets embedsmænd og deres slægtninge et sidste hvilested i slutningen af 1500'erne og i 1600'ernes første halvdel (se ↑gravminer). Derudover har de kirkelige handlinger næppe haft den store søgning af personer uden for selve institutionen. I løbet af 1700'erne opstilledes flere større inventargenstande (eksempelvis (†)altertavle 1728, ↑døbfont 1739 og ↑flukkede stole), ligesom der blev ophængt lysekrone. Denne udvikling må ses i sammenhæng med et øget antal kirkegængere fra byen, og da der indrettedes en egentlig kirkesal som led i stiftamtmand Friedrich Buchwalds reformer og moderniseringen af hospitalets indre 1793-96, skete dette bl.a. af hensyn til de udefra kommende.⁵

Under krigen 1848-52 benyttedes salen som lazaret, hvorfor prædikestolen og stolestaderne var borttaget.⁶ Efter en istandsættelse af kirkesalen - og Ludvig Helwegs ansættelse som hospitalspræst i 1857 - blev stiftelsens kirke samlingssted for byens grundtvigianere. Fra 1865 mødtes 30-40 personer ugentligt i Helwegs hjem i præstegården, og indretningen af den nuværende kirke 1873-76⁶ må ses som en følge af denne virksomhed. Efter Ludvig Helwegs død i 1883 udnævntes Emil Koch til hans efterfølger, hvilket førte til en splittelse af den grundtvigske bevægelse og oprettelsen af Odense Valgmenighed (s. 1579).

1949 udskiltes kirkesalen økonomisk af hospitalet, da udgifterne til vedligeholdelsen fra dette år blev medtaget på den kirkelige ligning, og der oprettedes et menighedsråd.⁷

(†)SYGESTUEKIRKEN (o. 1550-1873)

Hospitalets sygestue etableredes, som nævnt ovf., i klosteranlæggets østfløj. Rummet, der tidligst er gengivet på en plan o. 1720 (fig. 2), omtaltes i 1755 som værende af 40 fags længde og grundmuret (jfr. også ndf. og fig. 3).⁸ Mod syd stødte sygestuen op til ↑Gråbrødre klosterkirkes tårn, hvis underste stokværk indrettedes til sakristi (jfr. ndf.). I øst stod den i forbindelse med 'karlenes hus' eller 'karlestuen', dvs. mændenes sygestue, mens der i vest var adgang til 'den ny stue', dvs. endnu en sygestue. I sydvesthjørnet fandtes en udgang til hospitalskirkegården (jfr. ndf.). I rummets modsatte ende lå mod nord en række mindre tilbygninger, bl.a. med dårekister, og en forstue, der gav adgang til

kirkesalen fra den såkaldte Lammehave, det grønne område øst for klosterkomplekset, beregnet til tiendelammenes græsning. En indgang i rummets nordvesthjørne førte til den tidligere nordfløj, hvori fandtes en gang til 'degnenes', dvs. skoledisciplenes, kælder og - nærmest kirken - til et køkken for de fattige. To murede kaminer i kirkerummets midte gav varme til sygestuen.

Ved opstillingen af et alter o. 1550 var det naturligt at vælge en placering i sygestuens syde ende (også benævnt koret), hvor der kunne etableres et fredeligt afsnit uden gennemgang. Hvor meget inventar, der anskaffedes fra første færd, er uvist. Antagelig er der tidligt blevet opstillet et alterbord og en prædikestol, sidstnævnte måske ved døren mellem sygestuen og karlestuen, hvor den under alle omstændigheder fandtes senere, (jfr. ndf.). Langs begge langsider har været et større antal sengesteder. At luften i den overbefolkede sygestue var dårlig, fremgår eksempelvis af, at der 1635 indsattes en ventilationsskakt over prædikestolen, så 'stank og ond luft kunne stå der ud'.⁹

Ved en større istandsættelse af sygestuen 1728-29 genåbnedes fire blændede vinduer, og de øvrige udvidedes. Der blev endvidere muret en ny skorsten og opstillet en jernovn. Bræddefloet blev malet gult og bjælkerne røde. Senge, skabe og det øvrige inventar blev ligeledes malet rødt med gule lister. Der blev desuden opsat en ny altertavle.¹⁰

I løbet af 1700'erne opstilledes mere og fornemmere kirkeinventar; men præget af sygestue opretholdtes. Endnu 1760 fandtes 36 senge på hver side af midtergangen,¹¹ og der var problemer med kondensvand, der dryppede fra loftet (jfr. ↑flukkede stole).

En plan 1793 (fig. 3) viser i hovedtræk sygestuens indretning før en gennemgribende ombygning få år efter. På denne plan og en senere version, der viser resultaterne af en hovedistandsættelse 1796 (jfr. fig. 4 og ndf.), er dog påfaldende nok udeladt et lille, vinduesløst rum mellem klosterkirkens nordmur og sygestuekirkens sydvæg (se ndf.). Planen suppleres af en udførlig beskrivelse ved stiftamtmand Buch-

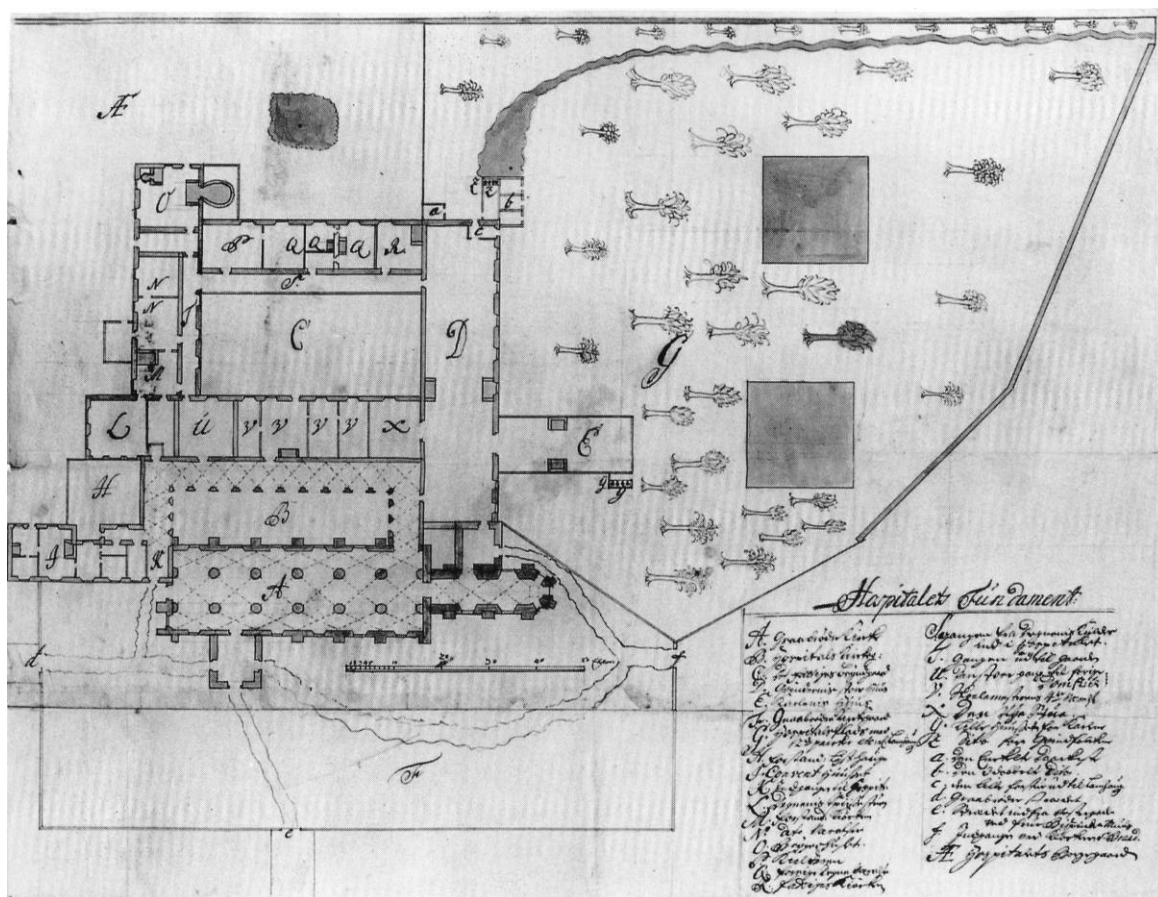

Fig. 2. Plan af Gråbrødre kloster o. 1720 (s. 1560). Ca. 1:1000. Sygestuekirken er markeret med »D«. Landsarkivet for Fyn. - Plan of Greyfriars monastery c. 1720. Sygestuekirken is marked with »D«.

wald.⁵ Kirkesalen, der på det tidspunkt var bolig for 42 gamle koner, var 59 alen lang (ca. 37 m), 13½ alen bred (ca. 8,5 m) og 11 alen høj (knap 7 m). Som en integreret del af kirken, af Buchwald også betegnet 'korskirken', fungerede de to ovf. nævnte sygestuer i øst og vest, hvis beboere ligeledes kunne overhøre de kirkelige handlinger. Rummet oplystes af et antal vinduer i øst- og vestvæggen. Disse var imidlertid så utilstrækkelige, at kronprinsen (senere Frederik VI) 1788 ved et besøg i kirken havde skænket 100 dl. til bedre belysning i den mørke stue. Forbedringen begrænsedes dog til indsætning af to nye vinduer ved alteret. Gulvet var murstensbelagt. Opvarmningen leveredes af en revnetjernkakkellovn i kirkens nedre ende. Mht. kirkens indretning omtalte Buchwald alter, dø-

befont og skriftestol (mærket »D« på fig. 3). Endvidere prædikestol (»E«) og stolestader, placeret midt i gangen mellem sengene ved ydervæggene. Gangen mellem stolene og disse skabs-senge, »der med rette Navn bør heede Gift-Kister«, var så smal, »at et Menneske neppe kunde liste sig igiennem«. En særlig kirkestol til hospitalsforstanderen var indrettet på vestsiden i øverste etage af klosterets tværfløj, hvor forstanderen også havde korn liggende. Alt var i øvrigt præget af fugt, stank og forfald.

Ved en efterfølgende ombygning, afsluttet 1796 (fig. 4), opsattes en tværgående skillemur, der opdelte den tidligere sygestue i to omtrent lige store dele. Den sydligste, der herefter indrettedes alene som kirkesal, tømtes for senge. I kirkens øst- og vestmur indsattes i alt otte store

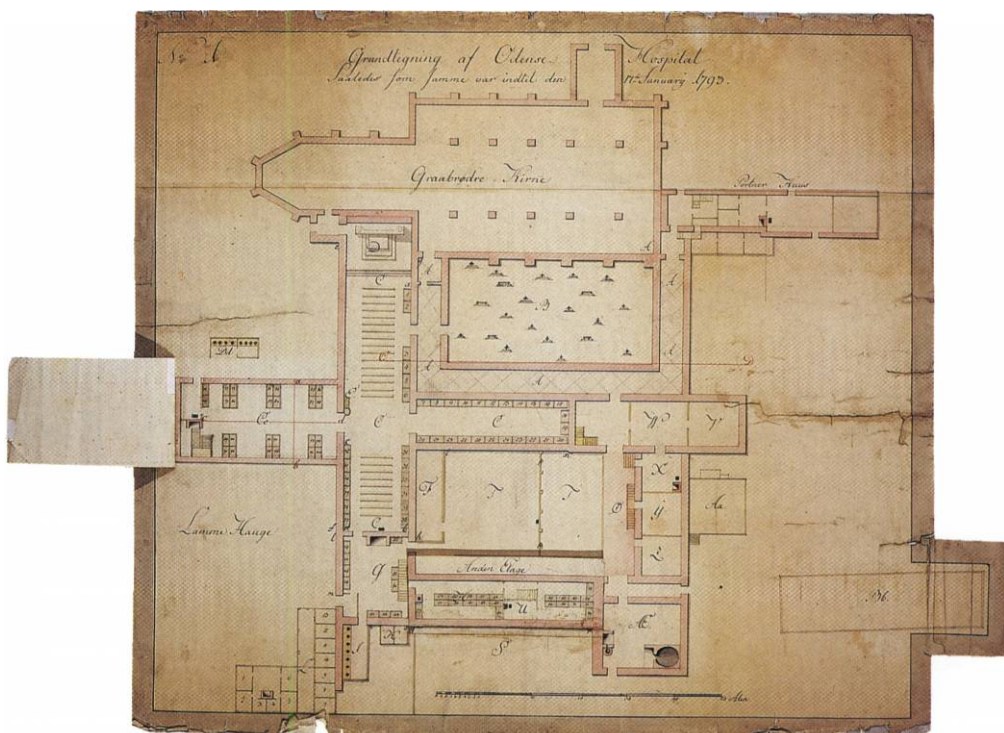

Fig. 3. Plan af Gråbrødre kloster 1793 før ombygningen (s. 1560). Ca. 1:1000. Syd er opad. Landsarkivet for Fyn.
- Plan of Greyfriars monastery 1793 prior to the alteration.

vinduer. I den nedre (dvs. nordre) del blev indskudt en ekstra etage med værelser, der kunne åbnes ud mod kirken med store dobbelte glas-døre. Prædikestolen flyttedes fra sygestuekir-kens midte til koret og placeredes inden for en korskranke af svungen form.⁵ Endvidere blev klostergangen ud for vestmuren nedrevet for at skaffe lys og luft.

Et *sakristi* var indrettet i rummet under den middelalderlige klosterkirkes tårn, og denne indretning ønskedes bevaret 1816, da der opstil-lede betingelser for tårnets nedriveise. Murene ønskedes bevaret i seks alens højde og forsynet med tag.¹² Den 12. maj 1817 gik det galt for ned-rivningsmandskabet. En del af kirketårnet styr-tede ned over kirkesalen, knuste otte til ti spær-fag af korets mure, ødelagde loft og gulve og beskadigede meget inventar.¹³ I forbindelse med udbedringen af skaderne besluttedes det at ind-drage det ovennævnte vinduesløse rum sydligst i østfløjen i kirkesalen og indrette et sakristi i

salens sydøstlige hjørne bag en tværgående mur, som endvidere skulle bære et pulpitur bag al-teret. I væggen indsattes to nye døre, hvorover opsattes sortmalede tavler forsynet med gyldne inskriptioner.¹⁰ Ved opmalingen af træværket bibeholdtes perlefarven på loft og paneler, mens inventaret hovedsagelig maledes grønt.¹⁴ 1840-41 blev kirken istandsat, loftet gipset, væggene hvidtet og træværket malet.⁶ Under krigen 1848-52 blev salen taget i brug som lazaret, hvorfor stole og prædikestol blev borttaget. 1853 lagdes nyt gulv, væggene istandsattes, og kirkeinventaret blev genopstillet.⁶

Inventaret fra Sygestuekirken er kun sparsomt bevaret. Flere genstande beskadigedes 1817 ved tårnets nedstyrtning over korpartiet (jfr. ovf.) og blev efterfølgende istandsat for entreprenø-rens regning, hvorfor hospitalets arkiv ikke rummer oplysninger om disse arbejder. Et kor-buekrucifiks fik efter salg 1806 af inventaret fra

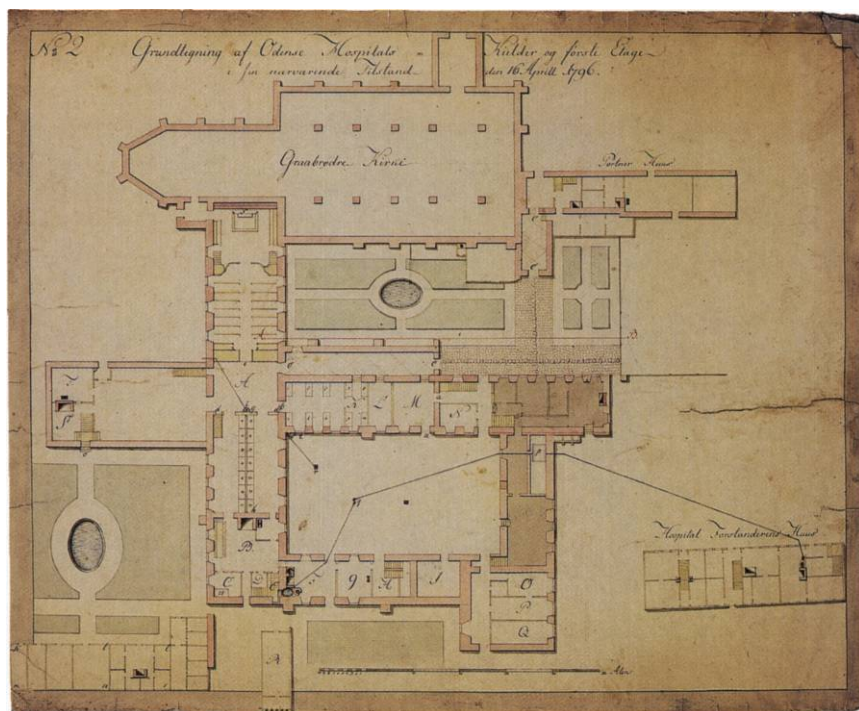

Fig. 4. Plan af Gråbrødre kloster 1796 efter ombygningen. (s. 1561). Ca. 1:1000. Landsarkivet for Fyn. - Plan of Greyfriars monastery 1796 after the alteration.

†Gråbrødre klosterkirke plads i Sygestuekirken, hvorfra det ligesom en række andre genstande overførtes til Hospitalskirken. De sidstnævnte genstande er beskrevet her, mens krucifikset omtales under †Gråbrødre klosterkirke.

†Alterbord (jfr. fig. 3-4), placeret i kirkesalens sydende. †Alterklæde, af rødt fløj, 1671-75 omtalt som 'gammelt'.⁹

†Mariabillede, vel middelalderligt, tidligere (før 1728) på alteret, ifølge Jacob Bircherod.^{14a}

(†)Altertavle, 1728-29. I forbindelse med en omfattende istandsættelse af hospitalet opstilledes en ny altertavle. 1728 leverede billedhuggeren Frands Schmidt to engle af træ,¹⁰ mens Thomas Jacobsen (Westenholtz) året efter blev betalt for 'en oval og et maleri',¹⁵ dvs. malerier til topstykket og storfeltet. Sidstnævnte *maleri (jfr. fig. 5), olie på træ, 190x154 cm, forestillende Nadveren, hænger i dag i stiftelsens festsal. Topstykkets ovale billede er antagelig identisk med et *maleri, olie på træ, 84x63 cm, med en

fremstilling af den korsfæstede Kristus. På bagsiden er anført: »Forhen stod dette i Graabrødre kirke i Odense, restaureret i Aaret 1857 af Maler Berens (Aug. Behrends)«. I dag i Møntergården, Odense (inv.nr. 520-1949).

Den præcise udformning af den oprindelige arkitektoniske indramning kendes ikke. Formentlig har tavlen været beslægtet med dem i Kølstrup (Bjerger hrd.) og S. Hans (s. 1348), begge med rektangulært, søjleindrammet storstykke med fremstilling af Nadveren og ovalt topstykke med Korsfæstelsen. Storstykket skimtes på en tegning, udført juli 1817 af Johan Hanck (i NM) efter ødelæggelsen (jfr. ovf.). Topstykket blev antagelig nedtaget ved denne lejlighed, mens snedker Henrich Busch fremstillede en ny ramme til storstykket, måske med en korspydet trekantgavl som vist fig. 22.¹⁶ 1818 istandsatte malermester Fich Nadvermaleriet, forgyldte indstiftelsesordene og marmorstafferede den arkitektoniske indramning i sort, grå

Fig. 5. Nadveren. *Oliemaleri fra (†)altertavle, udført af Thomas Jacobsen (Westenholtz) 1729 (s. 1563). Henrik Wichmann fot. 1997. - *The Last Supper. *Oil painting from (†)altarpiece, by Thomas Jacobsen (Westenholtz), 1729.*

og rød, mens alterfoden maledes 'som gråsten'.¹⁷ Et forslag 1875 om at afhænde altertavlen, måske til en eller anden landsbykirke, blev ikke virkeliggjort.¹⁸ Rammeværket blev dog siden kasseret, og kun storfeltes maleri genanvendtes 1925 i festsalen.¹⁹

†Alterkalk og -disk, nævnt 1619-75, afkobber.⁹

†Alterkande, 1682 omstøbt til den s. 1571 omtalte.

†Alterstage. 1738 nævnes, foruden de to bevarede messingstager (jfr. ndf.), en stage til et lille lys.

†Alterbøger. Inventarierne 1619-75 omtaler flere alterbøger, således Christian III's bibel, fire postiller, et graduale og Hans Thomisøns salmebog.⁹

†Messehagler. 1619 er nævnt en 'rød forslidt messehagel', muligvis den samme, der 1684 nævnes som 'en gammel fløjlsmessehagel' og endnu betegnes således 1738. 1706ff. nævnes en 'blommet' ditto med kors af sølvgaloner, 1738 dog omtalt som guldgaler. 1748 anskaffedes

en rød fløjlsmessehagel med et kors af brede sølvgaloner og smallere galoner ved kanterne.²⁰

†Døbefonte. 1) 1730'erne, af eg. Fremstillet af snedkermester Jens Sørensen,²¹ malet 1739.⁹ Et †dåbsfad, af messing, blev anskaffet 1765, og en †fontehimmel er omtalt 1763.⁹ 2) 1818 blev den engel, som bar dåbsfadet, bronzeret, og fadet maledes 'som gråsten'.²² Muligvis identisk med †døbefont nr. 1, som i så fald er blevet istandsat efter beskadigelsen ved tårnets nedstyrtning 1817.

†Fontegitter, opsat 1817.²² I opbygningen indgik sandsynligvis dele fra den ombyggede †degnestol (jfr. ndf.).

†Prædikestole. 1) Tidligst omtalt 1635,⁹ men utvivlsomt betydeligt ældre. 2) (Jfr. fig. 3-4), o. 1730, skænket af Frederik von Haven.²³ 1753 blev stolen repareret af snedker Jens Sørensen; samme år malede Rasmus Wulff den og forgyldte et sirat.¹⁰ Det må være denne stol, som 1794 annonceredes til salg i forbindelse med kirkens ombygning;²⁴ men om salget effektueredes, vides ikke.

†Stolestader, jfr. fig. 3-4.

†Skrifestol, 1740, af fyrretræ. Udført af snedkermester Jens Sørensen. 1768 anskaffedes en ny skammel, beklædt med sort læder.¹⁰

Fig. 6. *Mindetavle, 1500'ernes anden halvdel, over Søren Nielsen, hospitalsskriver (s. 1565). Henrik Wichmann fot. 1995. Møntergården. - **Memorial tablet, second half of the 16th century, for Søren Nielsen.*

†*Degnestol*, delvis ødelagt 1817. Den blev istandsat, men dele foresloges anvendt til en indfatning om døbefonten, ligesom trappen op til stolen påtænkte flyttet til prædikestolen.²⁵

†*Lukket stol*. 1759 fik hospitalsforstander H. C. Holmer tilladelse til at opsætte en lukket stol til fire personer i korets vestre side for enden af sengene. Ansøgningen begrundedes med, at der som følge af den stærke fugtighed under loftet bestandig nedfaldt vanddråber, således at det var umuligt at sidde i kirken, uden at ens klæder blev 'ilde tilredt og fordærvet'.²⁶ Stolen blev sandsynligvis nedtaget og flyttet til S. Hans kirke 1794 (jfr. s. 1385).²⁷ En anden indretning til forstanderen og hans familie er dog nævnt 1793).

†»*Jernsparebøsse*« med to låse, til tavlepengene, blev anskaffet 1739.⁹

Pulpiturer. 1) Indrettet 1817 i kirkens sydende, hvor muren bag alteret forsynedes med fire pannel mellemstykker af en alens bredde, og åbningerne herimellem udfyldtes med dukker som i et trappegelænder.¹⁰ Brystningen udskiftedes o. 1875 med den nuværende (fig. 20, 24, 25). 2) Opsat 1869-70 i kirkens nordende til hospitalets lemmer,⁶ båret af to slanke søjler af støbejern. 1991 sænkedes pulpituret ca. 50 cm for at skaffe plads til et nyt orgel (fig. 23).²⁸

†*Orgel*, o. 1835, bygget af P. U. F. Demant, Dalum. Bælgene, orgelhuset og to af stemmerne genanvendtes 1869 i et nyt *orgel (jfr. s. 1574). Skænket af kantor Anton Jensen.²⁹ På pulpituret bag alteret.

†*Lysearme m.m.* 1735 opsattes en storjernlyse-arm, 16 jernlyseplader oven på sengene i begge sider og fire små jernlysepiber i koret.⁹

*Ligbære, 1749, sort, med årstal og indskrift »Odense Hospitals Ligbaar«, påmalet med gult. Vel identisk med den, der omtales som anskaffet 1748.⁹ Møntergården (inv.nr. 873/1956).

†*Ur*. 1741 blev et sejerværk med slagklokke, viser og to lodhuse repareret og opsat.⁹

*Klokke, 1518, i dag i Gadbjerg (Vejle amt) betegnedes o. 1755 som 'hospitalsklokken'.⁸ Jfr. også †Gråbrødre klosterkirke.

Gravminder. Som følge af kirkens status som institutionskirke blev der kun undtagelsesvis foretaget begravelser i selve kirkerummet, og ef-

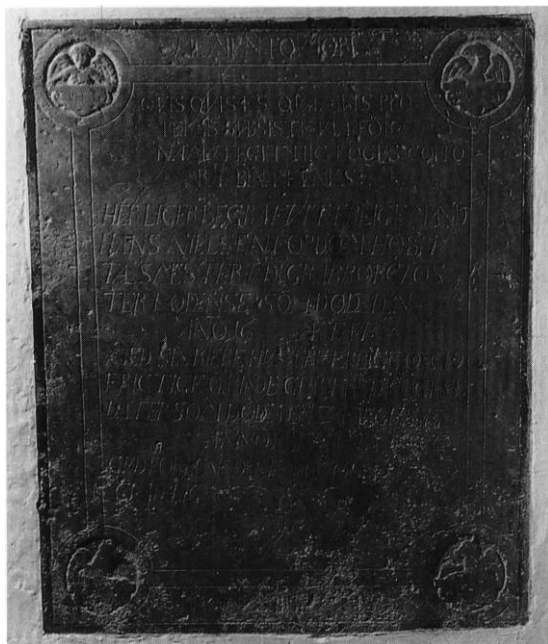

Fig. 7. Gravsten, antagelig o. 1617, over hospitalsmester Hans Nielsen og hustru, Gertrud Jørgensdatter (s. 1566). NE fot. 1992. - Tombstone, presumably c. 1617, for hospital inspector Hans Nielsen and his wife, Gertrud Jørgensdatter.

ter 1600'ernes midte er man tilsyneladende helt ophørt hermed. Derudover benyttede hospitalet den tidligere klostergård som kirkegård, (jfr. fig. 2-4). Ifølge stiftamtmand Buchwalds beretning 1793 (jfr. s. 1560f.) lå jordsmonnet på grund af de mange begravelser gennem århundrederne højere end omfatningsmuren ved den tilstødende korsgang, så regn- og snevand alene kunne finde afløb gennem gangens arkader.

*Mindetavle (fig. 6), 1500'ernes anden halvdel. Søren Nielsen, hospitalsskriver og »prim(us) fvndator hvi(us) c(o)emiterii« (første grundlægger af denne kirkegård, dvs. hospitalets ovf. nævnte), †15□. Af sandsten, 19x22 cm, delvis behugget i siderne og hjørnerne. Reliefversaler i fordybede vandrette bånd.

1755 nævnt som placeret 'uden på muren mellem de to store vinduer på koret på østsiden ud til Lammehaven', dvs. på kirkens sydøstmur ud mod Lammehaven, det grønne område øst for klosterkomplekset, beregnet til tiendelammens græsning.³⁰ Opbevares i Møntergården (inv.nr. 434-1995).

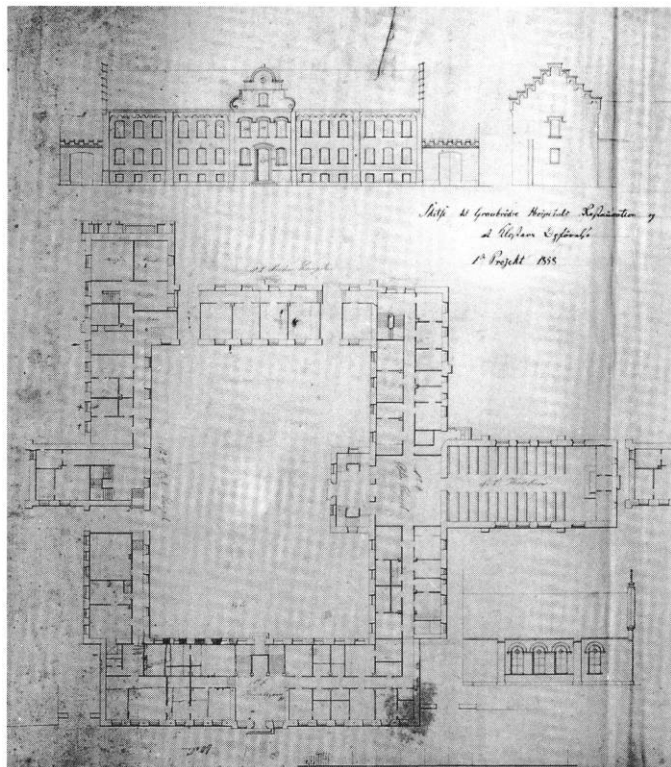

Fig. 8. Projekt til ombygning af Gråbrødre kloster 1858 (s. 1567). Ca. 1:1000. Tegning, hvoraf venstre halvdel er gengivet her, af Chr. Hansen. Landsarkivet for Fyn. - *Project for the rebuilding of Greyfriars monastery 1858.*

†*Mindetavle*(?). Blandt antikvaren Jakob Langebeks excerpter vedr. Odense er registreret en gravskrift på vers over Anna Knudsdatter, †14. dec. 1611, forfattet af sønnen, Hans (Peder) Pedersen Hindsholm, sognepræst i Hospitalskirken og Pårup (1611-15).³¹ Det er dog usikkert, om teksten, der er bemærkelsesværdig ved sin detaljerede redegørelse for afdødes vidtløftige levned,³² hidrører fra et konkret gravmonument, placeret i eller ved Hospitalskirken.

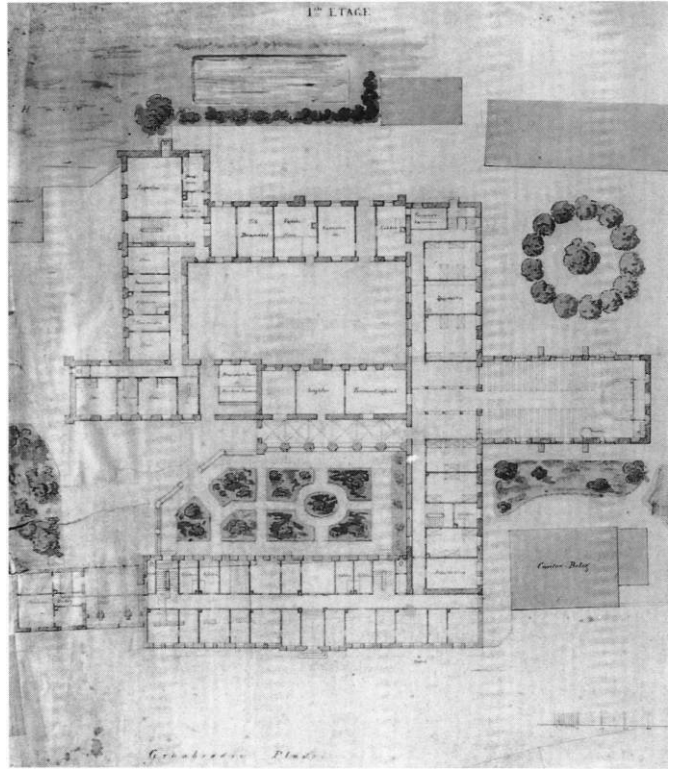
Gravsten (fig. 7), o. 1617. Hans Nielsen, hospitalsmester, †16□ (1635), med hustru, Gertrud Jørgensdatter, †24. aug. 1617 (Bircherod, *Monumenta* nr. II; *HofmFund* V, 144).

Aflysgrå kalksten, 118x98 cm. Indskrift med fordybede versaler; over personalia ses et latinsk mindevers. Skriftfelt indfattet af enkel rammebort med evangelistsymboler i hjørnerne (øverst tv. og th. Mattæus og Johannes, nederst Markus og Lukas). Evangelistsymbolerne er nært beslægtede med de tilsvarende på gravstenene over ubekendt (antagelig 1. fjerdedel af 1600'erne) og

over murermester Hans Jensen (o. 1644), begge i S.Hans kirke (jfr. s. 1460, 1464). Under gravskriften er indridset to bomærkeskjolde med ægteparrets i dag næsten udviskede initialer, tv. »HNS« (for Hans Nielsen), th. »GJD« over hjerte (for Gertrud Jørgensdatter).³³ Oprindeligt lagt over den begravelse i kirkens kor, hvor Hans Nielsen nedsattes 1635.⁹ Nu indmuret i trapperum nord for kirken.

†*Gravsten*. 1) O.1611. Jørgen Pedersen, sognepræst i Pårup, †28. jan. 1611 (Bircherod, *Monumenta* nr. I; *Præsteindb* (1755); *HofmFund* V, 144). Foruden personalia var anført skriftsted (Åb. 14,13) og bomærkeskjold med afdødes initialer »JP«.³³ Placeret i koret. 2) O.1643. Hans Knudsen (Knudsen), tidligere boende i Lindelse (Langelands sdr. hrd., Svendborg amt), †1643. Stenen blev lagt af sønnen, Lauridtz (Lauritz) Hansen, hospitalsmester (*Præsteindb* (1755); *HofmFund*, V 145).³⁴ Under gravskriften var bomærkeskjold med afdødes sammenskrevne initialer: »HK«.³³ I koret.

Fig. 9. Projekt til ombygning af Gråbrødre kloster 1864 (s. 1567). Ca. 1:1000. Tegning, hvoraf venstre halvdel er gengivet her, af L. A. Winstrup. Landsarkivet for Fyn. - *Project for the rebuilding of Greyfriars monastery 1864.*

HOSPITALSKIRKEN (1876-)

Området foran kirken præges af den 1872 opførte bygning mellem den gamle klostergård og Gråbrødre Torv og af det gadegennembrud, der 1895 førte Jernbanegade frem til torvet, efter nedrivning af den gamle forstander- og præstebolig. 1939 rejstes i Fratergården en *brønd* til minde om Christian III, udført af Erik Cohrt. Ud til Jernbanegade er opført en lav mur, hvortil et *relief* af Emil Koch, udført 1925 af Axel Poulsen, flyttedes fra klostergangen i 1971.³⁵ Inden for muren er et brolagt parkeringsareal og foran kirken et græsareal omkranset af rosenbede.

Kirken (fig. 10, 12) er i lighed med dens forgænger indrettet i klosterets østfløj, mens den bevarede del af den middelalderlige klostergang i nordfløjen benyttes som våbenhus. Som det øvrige klosterkompleks fremstår kirken hovedsagelig i den skikkelse, den fik ved de store ombygninger 1873-76, udført efter tegninger af L. A. Winstrup. Som optakt til ombygningen

havde snedkermester Chr. Hansen dog allerede 1858-59 i samråd med stiftsrevisor Borch og hospitalsforstander C. N. Bondo udarbejdet planer til en gennemgribende forandring, hvor kirkefløjen inddrogtes til boliger, mens en ny kirkesal placeredes i den tidligere 'karlestue', vinkelret herpå (fig. 8). Ud fra denne overordnede plan leverede både Chr. Hansen og L. A. Winstrup, der 1864 var blevet knyttet til projektet, et antal tegninger (fig. 9). 1868 valgte man dog en ændret løsning, der skulle blive den endelige, hvor kirken bevaredes på sin tidligere plads, mens en ny klosterbygning opførtes ud mod Gråbrødre Plads (jfr. fig. 10).

1872 havde Winstrup karakteriseret kirkens udseende som »højest ubetydelig, saare lidet kirkelig«, og han foreslog, at man forhøjede bygningen med $1\frac{1}{2}$ alen, så den fik samme højde som de tilstødende bygninger, indsatte høje, buede vinduer med profileringer i formsten i stedet for de små firkantede og erstattede den »nu så tarvelige Gavl« med det afvalmede tag mod

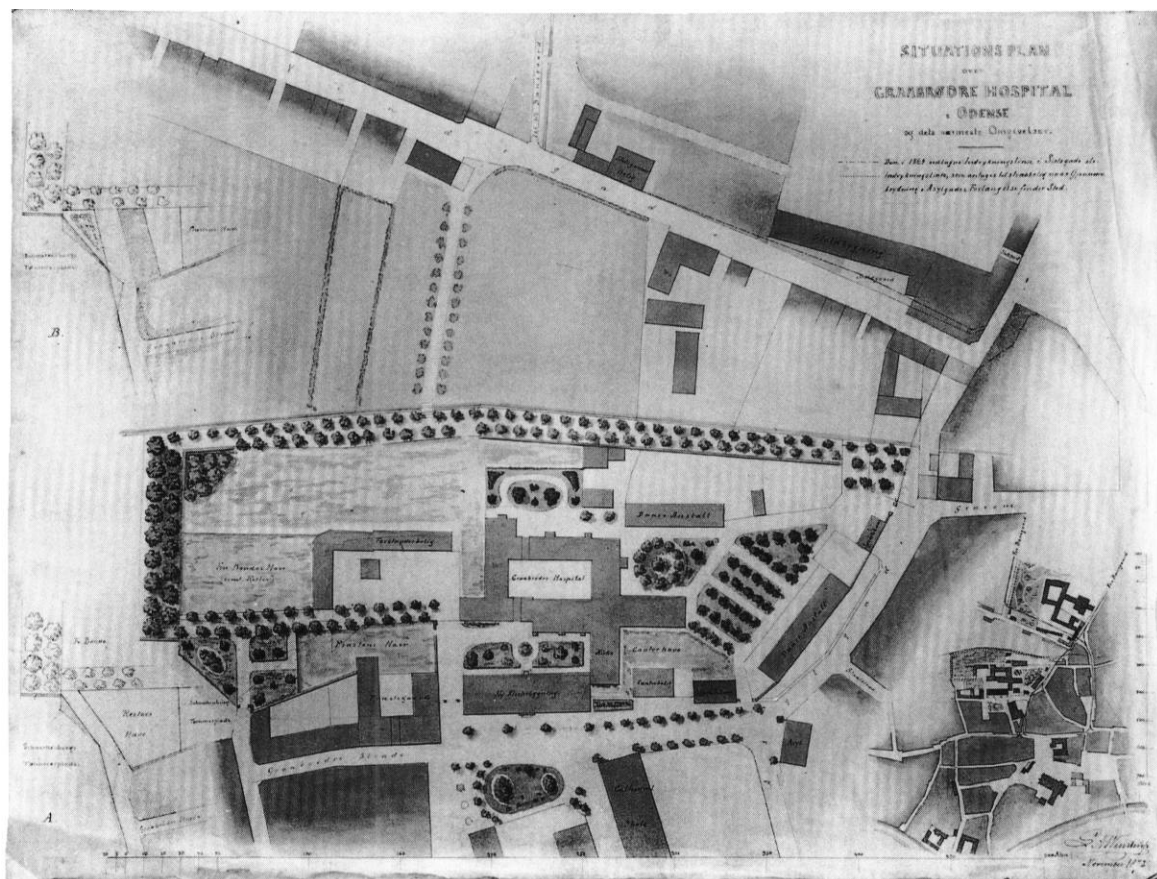

Fig. 10. Situationsplan af Gråbrødre kloster og dets omgivelser (s. 1567). Tegning af L. A. Winstrup 1872. Landsarkivet for Fyn. - *Plan of Greyfriars monastery and the surrounding area 1872.*

Gråbrødre Plads med en høj gavlv, forsynet med takker, hvorfra den øverste kunne give plads for en mindre klokke.³⁶ Ombygningen gennemførtes, og kirkens placering markeres nu af fire høje vinduer i hver langside og en klokkekam over sydgavlen. Foruden hovedindgangen gennem den tidligere klostergang er der adgang til kirkerummet og det nuværende orgelpulpitur gennem dørene i kirkens nordende. Endvidere er der udgang fra præsteværelset i sydøsthjørnet til haven øst for kirken.

En *klokkestabel* (jfr. fig. 1), afjernet med en lyd-dæmpende glaskasse om klokken, opstilledes 1970 i klostergården ud for klostergangen mellem den 1. og 2. stræbepille fra øst.³⁵

I det *indre* (fig. 20) er udtrykket fra restaureringen 1873-76 bevaret i vid udstrækning, skønt farveholdningen er ændret - senest ved Ingolf

Røjbæk, København, 1973.³⁵ 1875 fik loftet og det øvrige træværk egetræsmaling, mens væggene blev limfarvet og forsynet med dekorationer.¹⁸ Nu er væggene hvide. Ca. 2,5 m fra rummets sydvæg står en skillevej, som bærer alterpulpituets brystning og er forsynet med to fyldingsdøre, som fører til hhv. sakristiet i øst og et depotrum, med trappe til pulpituret, i vest. Denne væg beklædtes antagelig 1876 med paneler, mens de høje paneler på korets sidevægge først opsattes 1899.⁶ Gulvet i koret er hævet en anelse over det øvrige, og skellet mellem kor og skib markeres yderligere af et lavt korgitter. I skibets nordende står det nuværende orgelpulpitur, opsat 1869-70 (s. 1575). *Kassetteloftet*, udført 1875 efter tegninger af L. A. Winstrup (jfr. fig. 11),³⁷ er inddelt i 3x10 hovedfelter. De tre hovedfelter, hvori er ophæng til lysekroner, har en

særlig rig listedekoration, mens de øvrige blot er opdelt i ni mindre felter. I hovedfelternes hjørner er bladrossetter med hængeknopper. Den nuværende farveholdning er fra 1973.³⁵ Kirkens gulve er lagt af gråmalede brædder.

Ombygninger. 1911 indlagdes elektricitet.⁶ 1928-29 flyttedes orglet fra søndre til nordre pulpitur, og kirken blev hovedstandsatsat.³⁸

Opvarmning. 1882 forsynedes kirken med et varmluftsapparat fra ingeniør A. B. Reck, København.⁶ 1928 indlagdes centralvarme.³⁸

†*Vægmalerier.* 1) 1875 forsynede maler Carl Claudi væggene med seks dekorationer.¹⁸ Det var sandsynligvis disse, som 1907 ønskedes erstattet med nye,⁶ men om det skete, vides ikke. På et fotografi (fig. 25), optaget før 1899, ses enkle dekorationer, bestående af cirkelslag og palmegrene, mellem vinduerne. 2) 1913 malede Anna E. Munch seks medaljoner med englemotiver - ligeledes mellem vinduerne (fig. 24).³⁹ Overkalket 1972-73.³⁵

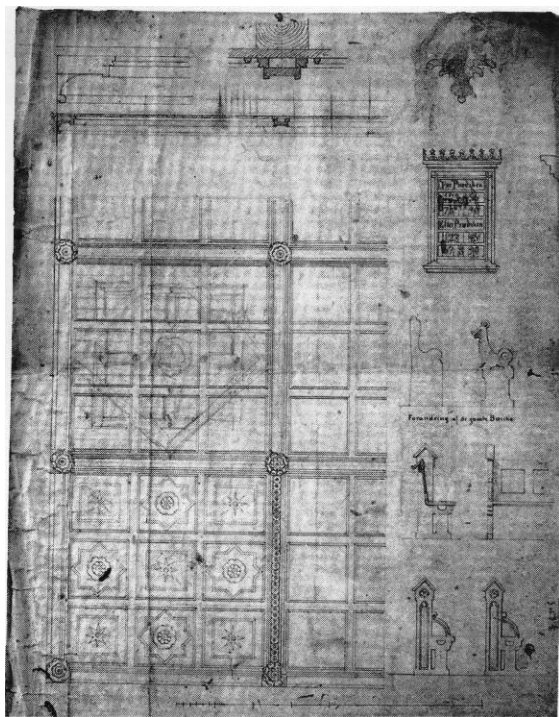

Fig. 11. Udkast til kassetteloft, salmenummertavle og stolestader. Tegning, formentlig af L. A. Winstrup o. 1875. Landsarkivet for Fyn. - *Preliminary drawing for the coffered ceiling, the hymn board and the pews.*

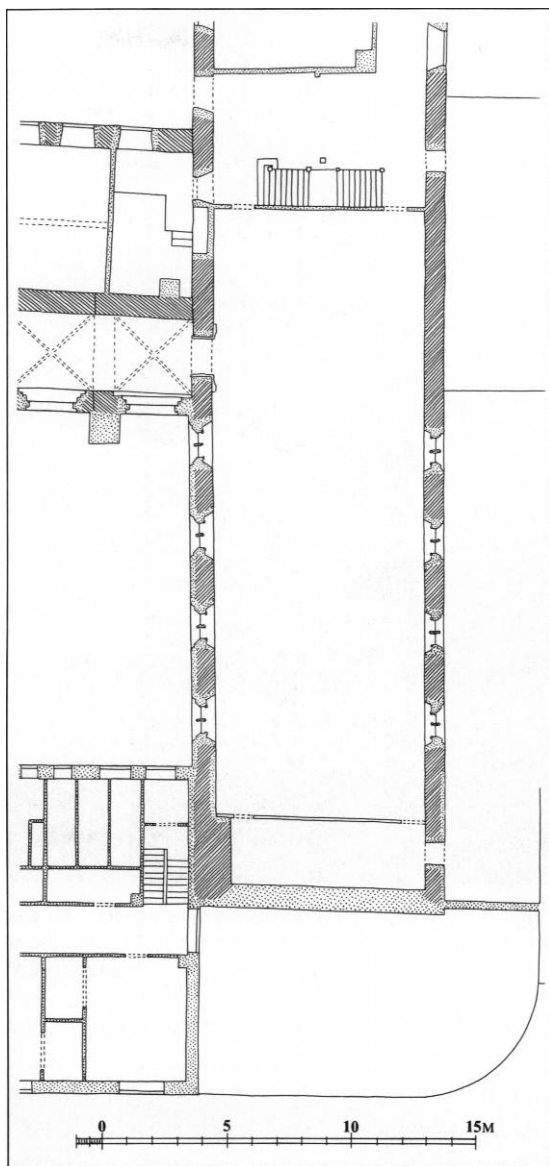

Fig. 12. Plan 1:300. Målt 1968 af Oluf Rasmussen, Odense og tegnet 1999 af MN. - *Plan of Greyfriars monastery church 1968.*

Hovedparten af *inventaret* stammer fra den indre istandsættelse 1875-76 og er tegnet af L. A. Winstrup (jfr. fig. 11, 13). Enkelte genstande er dog overført fra den tidligere kirke. Den nuværende farveholdning er foreslået af Ingolf Røjbæk 1973.³⁵

Alterbordet består af en træramme, dækket af en bordplade, 222x125 cm, og beklædt med rødt fløj. *Altartavlen* (fig. 13, 14, 20, 24), 1875,

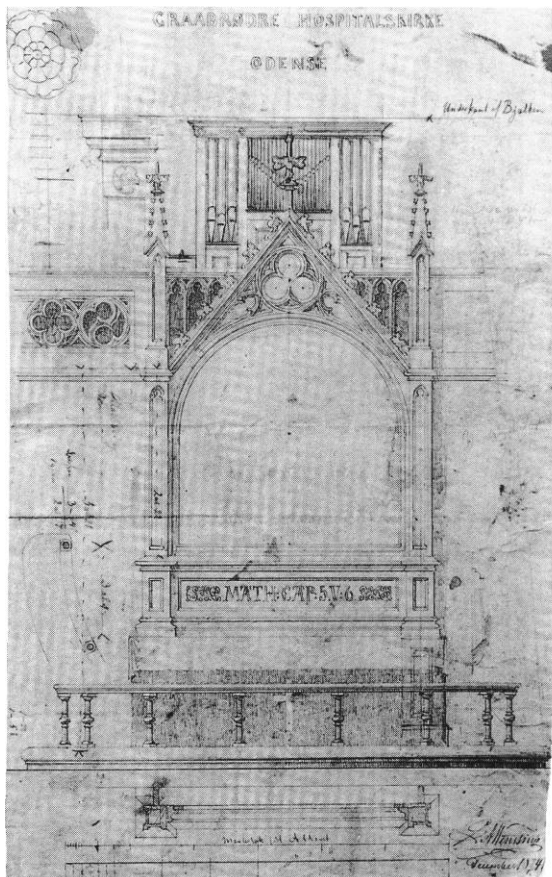

Fig. 13-14. Udkast til altertavle m.m. og den udførte tavle. 13. Tegning af L. A. Winstrup, 1874, til altertavle, alterskranke og orgelfacade (s. 1569, 1574). Landsarkivet for Fyn. 14. Altertavle med oliemaleri af Den barmhjertige Samaritan, udført 1875 af Christen Dalsgaard (s. 1570). NE fot. 1992. - 13-14. Preliminary drawing for the altarpiece and the finished altarpiece. 13. Preliminary drawing for the altarpiece, the altar rail and the organ case. 14. Altarpiece with oil painting of the Good Samaritan by Christen Dalsgaard, 1875.

Fig. 15. Detalje af alterkalk nr. 1 (skjold med indgraveret »h« for Hospitalet). Henrik Wichmann fot. 1997. - Detail of chalice no. 1.

omfatter et maleri, indsat i udskåret portalramme, udført i nygotisk stil efter tegning af L. A. Winstrup 1874 (fig. 13). Rammen er malet og delvis forgyldt i lighed med de øvrige inventarstykker. Nederst malet skriftsted i fraktur (Matt. 9,12). Til rammens side er fæstnet en sølvplade med oplysning om, at alterbilledet er skænket af dr. theol. og phil. Ludvig Helwegs venner som et minde om hans virksomhed i Odense 1857-83. *Maleriet*, olie på lærred, ca. 225x217 cm, er udført 1875 af Christen Dalsgaard⁴⁰ og forestiller Den barmhjertige Samaritan.

Alterkalke. 1) (Fig. 16), o. 1550, 22 cm høj, med glat, syvsidet fod, der løber ud i kølbuetninger og hviler på bred standplade. På stand-

kanten en graveret bladbort. Knoppens tunger har graveret dekoration og mellemfaldende ru-debosser. Bægret er fornyet 1733⁹ af Søren Pedersen, hvis mesterstempel (*Bøje* II 2645) og et Odensemærke findes på undersiden. På foden indgraveret versalindskrift »ieg skal brvgz efter chri[sti] skick och icke efter pave[n]s falske dicht« og et skjold (fig. 15), med et »h« for Hospitalet. Under foden en indgraveret vægtangivelse, 47 lod, samt præcisering af, at otte ungarske gylden var brugt til forgyldning. Kalken tilhører en mindre fynsk gruppe, karakteriseret ved den usædvanlige syvdeling og nærtbeslægtede ornamentik,⁴¹ men eksemplarer findes også i Jylland.⁴²

2) 1929, 22,5 cm høj. Under fodpladen er graveret »Gud skab i mig et rent Hierte og forny en stadig Aand inden i mig. Ida Hey Hospitalskirkens Organist 1887-1922«. Stemplet under bunden med mestermærke for L. Grønlund, Københavnsmærke 1929 og guardeinmærke for Christian Frederik Heise.

Disk, o. 1725, 16,5 cm i tv. Forsynet med mesterstempel for Søren Pedersen (*Bøje* II 2645) og Odensemærke.

Oblatæsker. 1) 1698, 2,7 cm høj og 8,8 cm i tv. Oval med fladt låg, dekoreret med Korsfæstelsesscene og giverindskrift: »Tag Herre wel op dette ringe præsent som wi til din ære her hafve anvent. Du det udi yndist og naade optag. Gif at wi dig tiene til ævig behag. Søfren Rasmusm [!] (Rasmussen) Anna Gorm 1698«. Under bunden mestermærke for Jesper Hansen Rust (*Bøje* II 2638) og Odensemærke.

2) 1701, 3,1 cm høj og 9,8 cm i tv. Hjerteformet med fladt låg, dekoreret med delvis forgyldning, graveret krucifiks forsynet med årstallet 1701, og indskrift »Wer unter Brodt und Wein das Leben Will geniessen, Der mus im Glauben sich in Christi Wunden schliessen« (Hvem som i brød og vin vil livet nyde. Han må sin tro til Christi vunder yde).⁴³ Ustemplet, muligvis tysk arbejde. Et lignende arbejde findes i Hans Tausens kirke (s. 1647). Under bunden indgraveret vægtangivelse 14 lod 3½ kvint.

Alterkander. 1) (Fig. 17), 1682, 13 cm høj, udformet som lågkrus og næppe fremstillet til

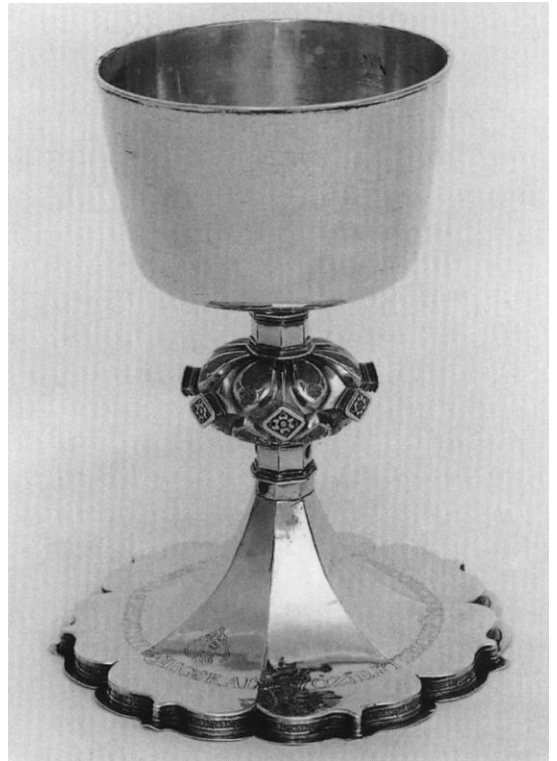

Fig. 16. Alterkalk nr. 1, o. 1550, med bægret fornyet 1733 af Søren Pedersen. NE fot. 1992. - *Chalice no. 1, c. 1550*.

kirkelig brug. Det cylinderformede korpus hviler på tre kugleben, og det flade låg er forsynet med en graveret blomsterdekoration og ind-

Fig. 17. Alterkande nr. 1. Omgjort 1682 af Jesper Hansen Rust. NE fot. 1992. - *Winejug no. 1*.

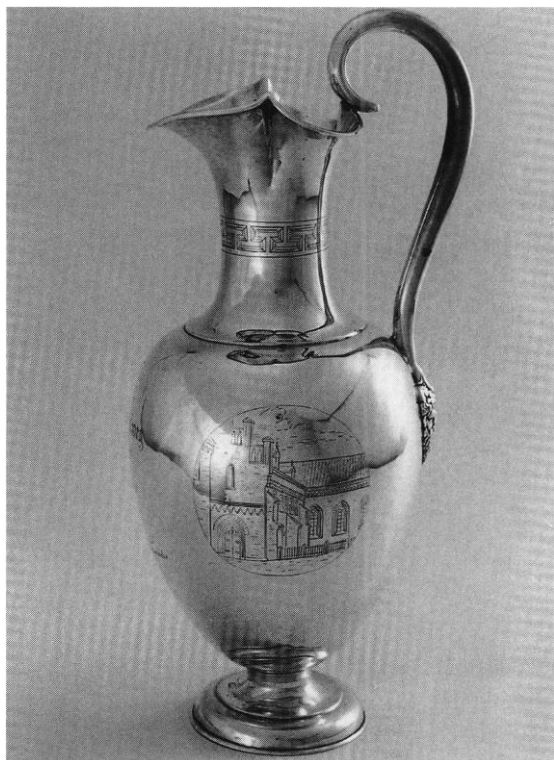

Fig. 18. Alterkande nr. 2. Fremstillet 1882 af Laurids Grønlund og skænket til kirkens præst, Ludvig Helweg (s. 1572). Henrik Wichmann fot. 1997. - *Wine jug no. 2. Made in 1882 by Laurids Grønlund and donated to the vicar of the church, Ludvig Helweg.*

skrift med kursiv og versaler: »Ottinse Hospitals Altar Kande. Verbum domini manet in æternum. 1682«. Ifølge en graveret indskrift under

Fig. 19. Alterstager. Fremstillet i 1500'ernes første halvdel. NE fot. 1992. - *Altar candlesticks. Made in the first half of the 16th century.*

bunden omgjort 1682 og vægten forøget fra 28½ lod til 37 lod 2½ kvint sølv. Her findes endvidere initialerne »MW«, rimeligvis for giveren, og to mestermærker for Jesper Hansen Rust (*Bøje* II 2638).

2) (Fig. 18), 1882, 36 cm høj. Med indgraverede billeder af kirken og præstegården samt indskriften: »Til Præst L. N. Helweg i Paasken 1882 med Tak til Gud for de 25 Aar fra en Kreds af nære Frænder«. Forlæggene til billederne var leveret af tegnelærer Jensen og Emil Koch.⁴⁴ Stemplet under bunden med mestermærke for Laurids Grønlund, Odensemærke, Københavnsmærke 1882 og guardeinmærke for Simon Groth.

Ske, rigt dekoreret, uden stempler.

Sygesæt. O.1850, bestående af kalk og disk samt nyere oblatæske i brunt læderfuttal. *Kalk*, 9,5 cm høj. Under bunden indskriften »Sct. Knuds Kirke i Odense« foruden to mestermærker for Martin Heinrich Gottfriedsen (*Bøje* II 2740) og to Odensemærker. *Disk*, 7,1 cm i tv., med stempler og indskrift som kalken samt indskriften »H. J. M. Svendsen fra Chr. Milo«. *Oblatæske*, cylinderformet med fladt låg. Under bunden mestermærke for Laurids Grønlund (*Bøje* II 4301), to Odensemærker og to lødighedsstempler 826.

Alterstager (fig. 19), fra 1500'ernes første halvdel, 33 cm høje. Med ens profileret fod- og lyse-skål, cylinderformet skaft og fladrund skaftring; stående på tre fødder med dyrepoter. Denne type findes fortrinsvis i Sydvest- og Sønderjylland.⁴⁵ De oprindelige lysetorne afjern er bevaret under de nye, kraftige messingtorne, der er monteret i lyseskålene. - *Syvarmet stage*, 46 cm høj, skænket 1896 af anonym,⁶ nu henstillet på pulpituret bag alteret.

Alterbog, Christian III's bibel, Kbh. 1550, i nyt læderbind med ældre messingbeslag og spænder. Skænket 1987 af sognepræst Markus Lund Skovsbo og hustru Ida Marie, f. Rubak.

Døbefont o. 1885, af træ, 89,5 cm høj, 76 cm i tv. Opstillet i korets vestre side ved korskranken.

*Døbefont, romansk, af granit, hvoraf kun den 45 cm høje, cylinderformede kumme er bevaret (61 cm i tv.). Kummens svagt indad-

Fig. 20. Indre set mod syd. NE fot. 1992. - *Interior to the south.*

skrånende sider er under en tovvstav smykket med arkader. Heraf er hveranden pille formet som et kors. Fonten tilhører den fynske arkadetype (Mackeprang, *Døbefonte* 135f.). 1885 blev den overladt Stiftsmuseet (Møntergården, inv. nr. 79/1885), da kirken nogle år tidligere havde faet en ny font. Hverken dens oprindelige hjemsted eller anskaffelsestidspunktet til Hospitalskirken kendes.

Dåbsfad, afsølvplet, 42,5 cm i tv. Muligvis anskaffet samtidig med den tilhørende *dåbskande*, 31 cm høj, med indskriften »Hospitalsmenigheden Julen 1931«. Fire stempler under bunden: mestermærke ATLA, for A. T. Larsen, København, totårnet lødighedsstempel, nationalitetsmærke og eneret.

Korbuekrucifikset, o. 1500, der hænger på østvæggen (jfr. fig. 23), indgik som en væsentlig del af korudsmykningen i ↑Gråbrødre klosterkirke og er beskrevet der. 1806 overført til Sygestuekirken fra den nedlagte kirke.

Prædikestol, af træ. Kurven, der består af fem fag, hviler på en ottekantet fod. En trappe på syv trin er ført over korsranken op til stolen. Den oprindelige egetræsmaling er overmalet, farverne afstemt 1973. Malet indskrift med fraktur: »Ikke os Herre, ikke os, men Dit Navn give du Ære«.

Orgel (fig. 23) 1991, med 17 stemmer og én transmission, to manualer og pedal, bygget af Marcussen & Søn, Åbenrå. Disposition: Hovedværk: Principal 8', Rørfløjte 8', Oktav 4', Quint

Fig. 21. Lysekrone nr. 2. Skænket 1739 af hospitalsforstander Frederik Østrup og hustru. Henrik Wichmann fot. 1998. - *Chandelier no. 2. Donated in 1739 by the hospital superintendent, Frederik Østrup and his wife.*

2 2/3', Oktav 2', Terts 1 3/5', Mixtur IV-V, Trompet 8'. Svelleværk: Gedakt 8', Fugara 8', Rørfløjte 4', Gemshorn 2', Sivfløjte 1 1/3', Obo 8'; tremulant. Pedal: Subbas 16', Oktav 8' (transmission), Gedakt 8', Fagot 16'. Facaden, tegnet af Ebbe Lehn Petersen, har fire pibefelter, der sammenbindes parvis af buede topstykker. På nordpulpituret.

*Orgel (jfr. fig. 13, 24, 25), 1869, oprindelig med seks stemmer, ét manual og anhangspedal, bygget af J. A. Demant, Århus, med anvendelse af bælg, orgelhus og to stemmer fra det tidligere torgel i tSygestuekirken (jfr. s. 1565). Ombygget 1927-28 af Eggert Froberg, Odense, og 1961 af Marcussen & Søn; i forbindelse med den første ombygning udvidedes stemmeantallet til syv. Enkel, rektangulær facade. Orglet stod på pulpituret bag alteret,⁴⁶ indtil det 1927-28 flyttedes til nordpulpituret og fik ny facade, tegnet af Knud Lehn Petersen. I 1991 blev orglet, med undtagelse af facaden, overtaget af Kerteminde Valgmenighedskirke. Orgelfacaden fra 1927-28 opbevares på kirkeloftet.

Lysekroner. 1) 1717, ifølge indskrift skænket til hospitalet af Christian Hansen og hustru Kirsten

Pedersdatter den 31. okt. 1717. 2x6 s-svungne lysearme, fæstnet til det øvre og nedre led af den baluster- og skivedelte stamme, hvis midterste skive har mistet et sæt pryddarme (eller trompeter). Topfigur i form af en flakt ørn. Stor hængekugle med giverindskrift og knap. Hænger nu i koret.

2) (Fig. 21), 1739, med indgraveret årstal og giverinitialer »F Ø« og »W F«, for hospitalsforstander Frederik Østrup og hustru. 2x8 s-svungne lysearme, fæstnet til det øvre og nedre led af den balusterformede stamme. Topfigur i form af en ørn med rytter (Zeus og Ganymedes). Stor hængekugle med giverinitialer og knap under blad. Oprindelig ophængt 'nede i kirken',⁹ nu under orgelpulpituret.

3-4) 1929 og 1937 skænkede to af menighedens medlemmer hver en ottearmet lysekrone.³⁸

Kirkeskib, 1880'erne, antagelig en model af fregatten »Niels Juel«, der deltog i slaget ved Helgoland 1864.⁴⁷

Af *klokkerne* hænger den ældste, som ikke længere benyttes, utilgængeligt i klokkekammen over kirkens sydgavl og den yngste i den fritstående klokkestabel. 1) 1938, skænket af menigheden.⁴⁵ 2) 1969, 51,5 cm i tv. Ifølge indskrift med forhøjede versaler støbt til Gråbrødre hospitalskirke af Petit & Fritsen, Holland.

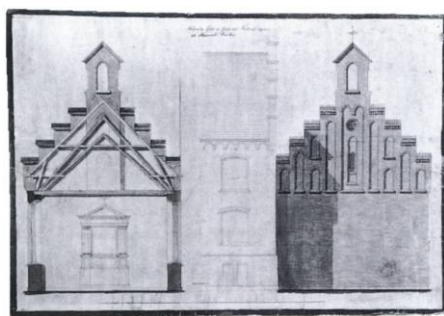

Fig. 22. Tværsnit og facade mod syd af Hospitalskirken o. 1872. Den gengivne altertavle er antagelig identisk med den ældre, 1875 erstattet med den nuværende (s. 1569). 1:500. Kopi efter tegning af L. A. Winstrup. Landsarkivet for Fyn. - *Cross-section and facade to the south c. 1872. The altarpiece shown is probably identical to the earlier one, which was replaced by the present altarpiece in 1875.*

Fig. 23. Indre set mod nord. NE fot. 1992. - *Interior to the north.*

KILDER OG HENVISNINGER

Da kirkesalen kun udgør en lille del af hospitalskomplekset, og det bevarede kildemateriale er uhyre omfattende, er dele af det nævnte materiale (navnlig regnskaberne) kun læst i uddrag. Se endvidere kilder og henvisninger under †Gråbrødre klosterkirke.

LAfyn. *Bispearkiv.* Odense Hospitals breve. 1792-1804, 1816-20. - *Odense Gråbrødre Hospitals Arkiv.* Syns- og taksationsforretninger. 1706-1887. - Overslag og licitationer til bygningsarbejder ved hospitalet. 1740-1876. - Indkomne breve. 1632-1814. - Regnskaber. 1618-1915. - Diverse sager (heri brandforsikringspapirer 1804-28). 1781-1888. - *Stiftsovrigheds arkiv.* Odense Gråbrødre Hospitals, Pårups, Gråbrødre Kirkes, Doctors Boder og Odense Kommunitets regnskaber. 1690-1793. - Odense Gråbrødre Hospitals, Pårups, Gråbrødre Hospitals Kirke samt Doctors Boders regnskaber. 1808-46.

KglBibl. *Langebeks excerpter*, 67, 4°. - *NyKglSaml.* 729, 4°. (Jacob Bircherods supplementer).

Ved embedet. *Menighedsrådets arkiv.* 1949-(96). Synsprotokol.

Ebbe Lehn Petersens arkiv, Odense. *Gråbrødre klosterkirke* (96) 136. Omfatter bl.a. materiale vedr. istandsættelsen 1971-73.

NM. *Indberetninger.* Mogens Larsen 1966, 1988 og 1989 (^altertavle). - Jens Johansen 1980 (altertavle).

Tegninger. LAfyn. Tegninger vedr. Gråbrødre Hospital. - NM. Prospekt 1817 af tårnets nedrivning og sygestuekirkens sydende af Johan Hanck.

Litteratur. Svend Larsen, *Graabrødre Hospital og Kloster i Odense*, Odense 1939. (Larsen, *Graabrødre*)

Beskrivelse ved Sven Rask under medvirken af Mogens Vedsø og Birgitte Bøggild Johannsen (bygning, inventar og gravminder) og Ole Olesen (orgler). Redaktionen afsluttet 1999.

NOTER

¹ *Fyns Stiftstidende* 2. aug. 1988.

² *HofmFund* V, 172; VI, 291f.

³ Jfr. *DaKirkelove* I, 147f. Præsten skulle også bistå sognepræsten i S. Albani kirke (dvs. †Gråbrødre klosterkirke). Mht. hospitalspræstens funktioner og løn blev dette specificeret 1544, jfr. *DaKirkelove* I, 226ff. Han skulle således holde messe og prædiken i hospitalet hver søndag, prædiken om ons- og lørdagen samt ugentlige sygebesøg og berettelse af trængende lørdag aften og op imod højtider. Om Gråbrødre Hospital i alm., jfr. C. T. Engelstoft, »Odense Hospitals eller Graabrødre Hospitals Historie«, *FySaml* V, 1866, 1-62, 175-208; Larsen, *Graabrødre*, 22ff. Endvidere de relevante afsnit i *Odense bys historie*.

⁴ *DaKirkelove* II, 81f.

⁵ Buchwalds ombygninger omtales bl.a. i breve dateret 19. og 23. marts samt 19. aug. 1796. LAFyn. *Bispeark*. Odense Hospitals breve. Om hans redegørelse for kirkesalens tidligere tilstand, jfr. også Larsen, *Graabrødre* 197ff.

⁶ LAFyn. *Odense købstads provsteark*. Synsprot.

⁷ *Odense Byraads Forhandlinger 1948-49*, 732. Jfr. desuden ministeriel skrivelse af 24. marts 1949. Ved embedet. *Menighedsrådets ark*. Synsprot.

⁸ *Præsteindb* (1755), jfr. afskrift i KglBibl. Kall 377, 4°; se desuden Larsen, *Graabrødre* 156-59.

⁹ LAFyn. *Gråbrødre Hosp. ark*. Rgsk.

¹⁰ LAFyn. *Stiftsovr.ark*. Rgsk.

¹¹ *HofmFund* V, 145.

¹² LAFyn. *Bispeark*. Odense Hosp. breve.

¹³ Brev af 12. maj 1817 fra inspektør Holmer til bispen, jfr. note 12.

¹⁴ Iflg. regninger fra malermester Fich 10. juli og 22. dec. 1817. Jfr. note 10.

^{14a} KglBibl. *NyKglSaml*. 729, 4°.

¹⁵ Jfr. note 10. Maleriet er signeret »Th. Jacobsen fecit« i nederste højre hjørne.

¹⁶ Regning af 29. dec. 1817. Jfr. note 10.

¹⁷ Regning af 18. juli 1818. Jfr. note 10.

¹⁸ Brev af 7. juni 1875 fra Chr. Hansen til inspektøren. LAFyn. *Gråbrødre Hosp. ark*. Overslag m.m.

¹⁹ Larsen, *Graabrødre* 259.

²⁰ Nævnt i inventariet 1758. Jfr. note 9.

²¹ Snedkermesterens regning er dateret 28. april 1740. Jfr. note 10.

²² Regning af 22. dec. 1817. Jfr. note 10.

²³ *HofmFund* V, 144.

²⁴ 31. okt. 1794. LAFyn. *Gråbrødre Hosp. ark*. Indk. breve.

²⁵ Iflg. brev af 7. maj 1817 fra Langhoff med oplysninger om, hvad han forpligter sig til at udføre på egen bekostning. Jfr. note 12.

²⁶ Ansøgning af 2. aug. 1759. Jfr. note 24.

²⁷ Ifølge brev af 19. nov. 1794 solgt for otte rdl. Jfr. note 24.

²⁸ Støbejernssøjlerne afkortedes derfor tilsvarende og forsynedes med ny fødder. Ebbe Lehn Petersens ark.

²⁹ En inskription i 1869-orglets vindlade oplyser, at det tidligere orgel var skænket 1840 af »nu afdøde Cantor Anton Jensen«. Orglet omtales dog allerede 1836 som 'det ny orgel'. Jfr. note 6.

³⁰ *Præsteindb* (1755). Jfr. note 8; Larsen, *Graabrødre* 158.

³¹ KglBibl. *Langebeks excerpter*, 67, 4°.

³² Gravverset opregner kvindens i alt fem ægteskaber, der gradvist førte hende ud i stadig forringede kår (1° g.m. med provst i Odense Vor Frue, Anders Roed, 2° g.m. hr. Frans, sognepræst i Dalby (Bjerger hrd.), 3° g.m. Peder Andersen, efterfølger af ovennævnte, 4° g.m. Søren Olufsen, degn i Dalby og 5° g.m. Hans Grønlund, bonde smst.). Jfr. også Wiberg, *Præstehist* I, 256f.

³³ Jfr. for initialerne *Langebeks excerpter* (note 31).

³⁴ *Præsteindb* (note 8) citerer hele gravskriften og angiver navnene som ovf. anført, jfr. også *Langebeks excerpter* (note 31), mens *HofmFund* V, 145 alene har et udtog heraf.

³⁵ Ebbe Lehn Petersens ark.

³⁶ Brev til inspektionen 22. juni 1872. Jfr. note 18.

³⁷ Jfr. note 6. Udformningen er sandsynligvis inspireret af Winstrups arbejde med istandsættelsen af loftet i Anst kirke 1873-75, *DK Ribe* 2478.

³⁸ Kirkebeskrivelse fra 1949. Jfr. note 7.

³⁹ Karl Christensen, *Anna E. Munch*. (Danske Kunstnere, XXVI). Kbh. 1938.

⁴⁰ Ifølge et brev af 1. jan. 1875 fra L. A. Winstrup til inspektionen, var der ifølge pastor Helweg gjort skridt til ved frivillige bidrag at anskaffe et altermaleri, og man havde rettet henvendelse til Dalsgaard. LAFyn. *Gråbrødre Hosp.ark*. Indk. breve.

⁴¹ *Fynsk kirkesølv* 26 og 54ff.

⁴² Øse, *DK Ribe* 1613f., og Tårup, *Fjends hrd.*, Viborg amt.

⁴³ Oversættelse ved Axel Drost.

⁴⁴ Hans Øllgaard, *Odensepræsten Emil Koch*, Kbh. 1970, 31.

⁴⁵ Jvf. beskrivelsen af Fanø kirkes alterstager. *DK Ribe* 2126f., samt den dertil hørende note 45.

⁴⁶ Jfr. fotografi o. 1920 i Møntergården. Allerede i 1872 var det blevet foreslået at flytte orglet til kirkens modsatte ende, og et overslag 1875 angiver udgifterne til orglets flytning til 50 rdl. (jfr. note 18); imidlertid fandt flytningen først sted 1927-28.

⁴⁷ Thalund, *Kirkeskibe* 48.

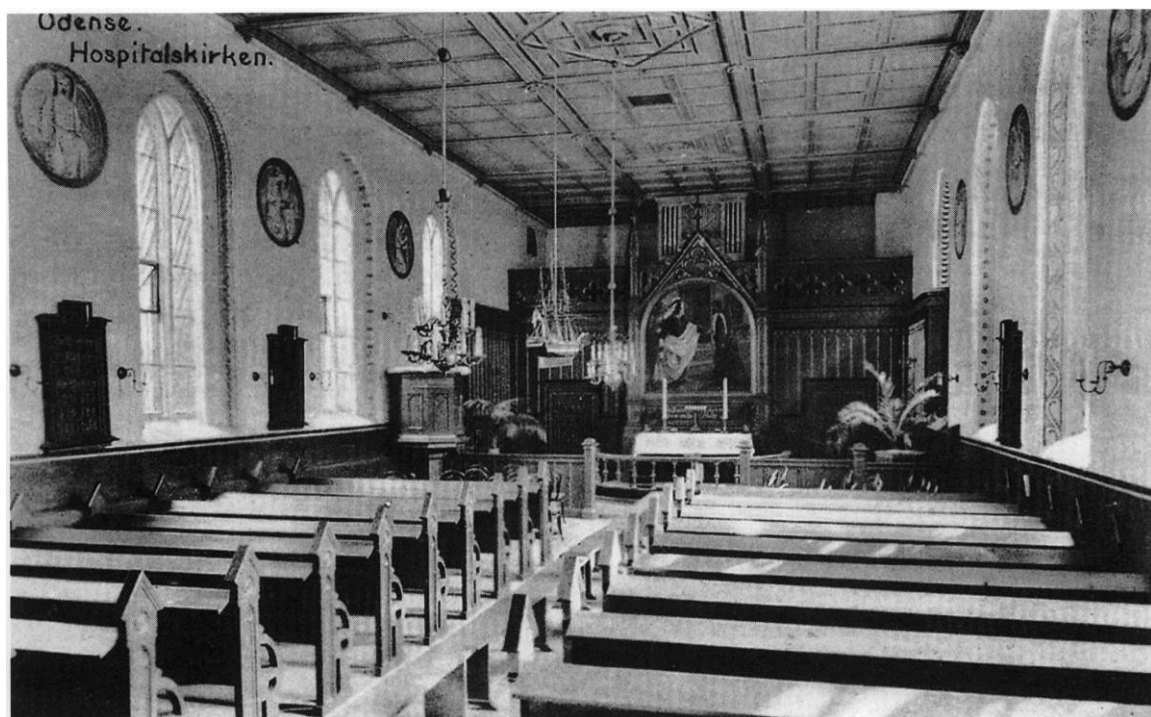

Fig. 24. Indre set mod syd ca. 1920. Postkort fra Stenders Forlag. I Møntergården. - *Interior to the south, c. 1920.*

ODENSE • GREYFRIARS MONASTERY CHURCH

ENGLISH SUMMARY

The church is arranged in the east wing of the medieval Greyfriars monastery, and for this reason the building's earliest history is described in connection with †Greyfriars monastery church. The present appearance of the church is due to a great extent to the major restoration and alterations undertaken in 1873-76 after the plans and drawings of L. A. Winstrup.

An altar and pulpit were most likely installed c. 1550 in the south end of the room, later termed the chancel. The rest of the room served as a ward. In the course of the 18th century a number of large items of furniture were renewed or installed (for example, an (†)altarpiece 1728, †font 1739, and various †closed pews), as

the outcome of increasing numbers of worshippers from outside attending services. When the hospital was modernised in 1793-96 the church was partitioned off as an independent room, yet still connected with adjacent wards by means of openings in the partition walls. During the war of 1848-52 the church was used as a military hospital. However, after repairs, refurnishing, and the appointment of Ludvig Helweg as a perpetual curate in 1857, the Grundtvigians of Odense were drawn to this church. This tendency gained pace after the major rebuilding in 1873-76 but dwindled somewhat when a free church council was established in 1883 (cf. p. 1560). In 1949 the financial links between the

hospital and church ceased, and a parish council was formed.

A characteristic feature of all the rebuildings and alterations is that they took place gradually. Therefore the interior conveys a sense of continuity. For the sake of clarity in the Danish description with all these many changes and †objects a distinction is made between (†) *Sygestuekirken* (c. 1550-1873) and *Hospitalskirken* (1876-).

Both the interior and exterior of the church is marked by the rebuilding of 1873-76. The *coffered ceiling* by L. A. Winstrup put up in 1875 was presumably inspired by the same architect's restoration of the ceiling in Anst church in 1873-75 (*DK Ribe*, p. 2478). The present *organ gallery* supported by two slim cast iron columns was installed in 1869-70.

†*Mural paintings* 1) 1875, simple ornaments consisting of circles and palm branches, executed by Carl Claudi. 2) 1913, six medallions with angel motifs, painted between the windows by Anna E. Munch. Whitewashed 1972-73.

Among the earlier furniture should be mentioned: *Altarpiece* (fig. 13-14, 24, 25), 1875, consisting of a portal frame in Neo-Gothic style and

a painting of the Good Samaritan by Christen Dalsgaard; donated by Ludvig Helweg's friends. (†) *Altarpiece* (fig. 5), 1728-29. The sculptor Frands Smidt supplied two angels of wood, and Thomas Jacobsen was paid for an *oval of the crucifixion and a *painting depicting the institution of the Last Supper. The altarpiece, which must have born a strong resemblance to the one in St. Hans' (p. 1348), was badly damaged in 1817 when the tower of the monastery church collapsed and smashed the east end of the hospital church. *Chalice* (fig. 16), c. 1550. Smooth, seven-sided foot with the inscription in capital letters, "I must be used in the Christian tradition not according to the Pope's invention". The *cup* was renewed in 1733. *Altar candlesticks* (fig. 19) from the first half of the 16th century. The type is mainly found in south-west and southern Jutland. *Chancel arch crucifix* from c. 1500 has originally hung in †Greyfriars church, and is described in that monograph. The church's oldest *chandeliers* were donated in 1717 and 1739 respectively (fig. 21). The latter has an unusual statuette at the top representing Zeus and Ganymede.

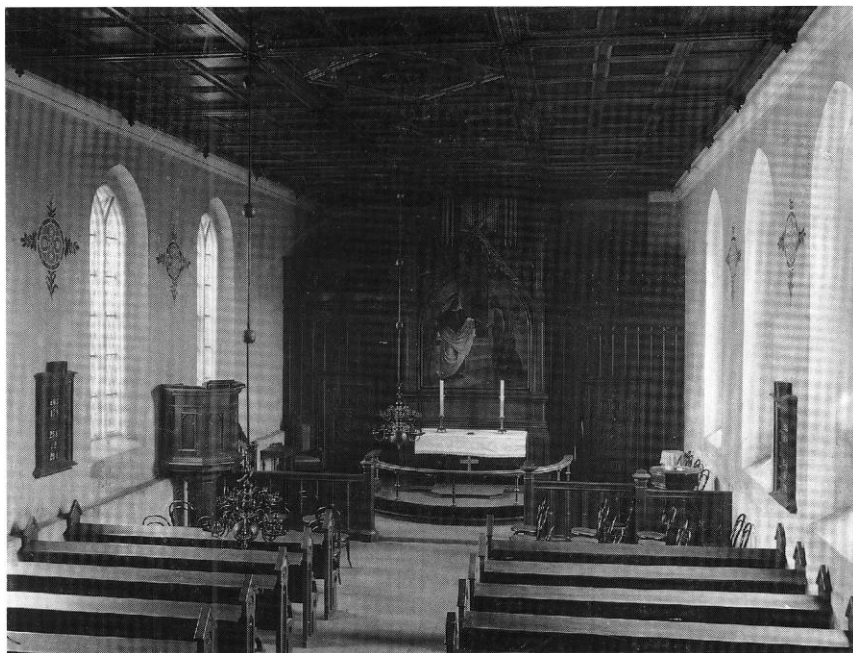

Fig. 25. Indre set mod syd. Fot. før 1899. I Møntergården. - Interior to the south.